

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІОЛОГІЇ**

**УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО 1992–2010
СОЦІОЛОГІЧНИЙ МОНІТОРИНГ**

Київ 2010

У45 *Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг* / За ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2010. – 636 с.

Ukrainian Society 1992–2010. Sociological Monitoring / Revised by V.Vorona, Doctor of Economy, and M.Shulga, Doctor of Sociology. – K.: Institute of Sociology, NAS of Ukraine, 2010. – 636 p.

ISBN 978-966-02-5824-2

Дослідження виконано Інститутом соціології НАН України в рамках бюджетної програми “Прикладні наукові та науково-технічні розробки, виконання робіт за державними цільовими програмами і державним замовленням у сфері розвитку галузей економіки, технічне забезпечення НАН України”. Ґрунтуючись на даних моніторингових опитувань населення України, проведених Інститутом соціології у 1992–2010 роках, автори статей аналізують стан та динаміку перетворень у соціо-структурній, економічній, політичній, культурній та інших сферах життя сучасного українського суспільства, суттєві зміни в умовах життя населення в місті й на селі, соціальне самопочуття, особливості відображення і оцінки соціальних реалій та перебігу суспільних трансформацій у свідомості українців.

У додатку наведено статистичний розподіл емпіричної інформації за 1992–2010 роками опитувань. Останнє опитування проведено у квітні 2010 року.

Для соціологів, політологів, публіцистів, наукових працівників і аспірантів, викладачів і студентів соціогуманітарних вузів.

The research was conducted by the Institute of Sociology, NAS of Ukraine, within the budget programme “Applied scientific and technical research, the governmental programmes commissioned for development of economy and technical provision of the NAS of Ukraine”. Based on the data of monitoring polls conducted by the Institute of Sociology in Ukraine in 1992–2010, the authors analyse the condition and dynamics of changes in the structural, economic, political, cultural and other spheres of life of Ukrainian society, the essential changes in living conditions of the country and urban population, social well-being, reflexion and estimates of social reality and social transformations in the mass consciousness of Ukrainians.

The application presents statistical distribution of empirical data of 1992–2010. The last poll was conducted in April 2010.

Aimed for sociologists, politologists, journalists, lecturers and students of social and humanitarian universities.

ББК 60.5

Рецензенти:

Е.Афонін, доктор соціологічних наук

О.Донченко, доктор соціологічних наук

В.Судаков, доктор соціологічних наук

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту соціології НАН України. Протокол №5 від 30 жовтня 2010 р.

ISBN 978-966-02-5824-2

© Інститут соціології НАНУ, 2010

*В.Резнік,
кандидат соціологічних наук*

ДИНАМІКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ІДЕОЛОГІЧНИХ УПОДОБАНЬ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

Соціально-економічні ідеологічні уподобання громадян – їхні своєрідні особисті відповіді на основоположні питання стосовно порядку та кінцевої мети господарської життєдіяльності суспільства. Ці уподобання певною мірою впливають на економічну і політичну, зокрема, електоральну, поведінку громадян, забезпечують їм певну солідарність, згуртованість та одностайність у перебігу господарських взаємодій.

Розмаїття зазначених уподобань можна умовно локалізувати у межах уявного виміру з “лівим” та “правим” ідеологічними “полюсами”. Ліва ідеологія вважається ідейною підвалиною соціалістичного устрою суспільства і наголошує відповідно доцільність колективної власності, централізованого планування, максимізації виробництва, адміністративного розподілу ресурсів і товарів, зрівняльного перерозподілу доходів та ін. Права ідеологія – ідейне підґрунтя капіталістичного устрою суспільства, заснованого на приватній власності, приватному підприємстві, вільному ринку, конкурентних відносинах, максимізації прибутку, обмеженій ролі уряду в економіці та ін.

Загалом соціально-економічні уподобання громадян України можна виміряти за допомогою модифікованого показника прихильності до антагоністичних політичних сил, які прагнуть соціалізму/капіталізму в Україні (*табл. 1*).

На тлі економічного спаду впродовж другої половини 1990-х років підтримка прихильників капіталізму загалом незначно збільшилася. Натомість, коли відбувалося економічне зростання впродовж першої половини 2010-х років, відсоток підтримки прихильників капіталізму зменшився. На тлі уповільнення економічного зростання та згодом різкого спаду економіки внаслідок глобальної фінансової кризи впродовж другої половини 2010-х років

Таблиця 1

**Динаміка відсотків відповідей на запитання
про прихильність до антагоністичних політичних сил,
які прагнуть соціалізму/капіталізму в Україні (%)**

<i>Одні політичні сили хочуть, щоб Україна обрала шлях соціалізму, інші – капіталізму. Як Ви особисто ставитесь до цих сил?</i>	1995	2000	2005	2010
	<i>N=</i> 1810	<i>N=</i> 1810	<i>N=</i> 1800	<i>N=</i> 1800
Підтримую прихильників соціалізму	23,1	23,3	24,3	20,6
Підтримую тих і тих, аби не конфліктували; не підтримую нікого з них; важко сказати	63,3	59,0	64,4	67,9
Підтримую прихильників капіталізму	13,6	17,7	11,3	11,5

відсоток підтримки прихильників капіталізму загалом стабілізувався, тоді як відсоток підтримки прихильників соціалізму незначно скоротився. Зазначені тенденції дещо неочікувані: за умов економічного зростання зазвичай зростає прихильність до правих ідеологій і навпаки – за умов економічного спаду та криз зростає прихильність до лівих ідеологій. Адже економічний розвиток вигідно підкреслює переваги капіталізму, тоді як економічна криза – демонструє його вади.

Відсоток опитаних, що підтримують і прихильників соціалізму, і прихильників капіталізму, не підтримують нікого з них або затрудняються у самовизначенні власної позиції в межах запропонованої шкали, попри певні коливання, упродовж 1995–2010 рр. загалом теж незначно зріс. Це відбулося за одночасного загального незначного (в межах статистичних похибки) скорочення відсотків ідеологічних “антагоністів” – тих, хто однозначно підтримує або прихильників соціалізму, або прихильників капіталізму. Ці тенденції можна інтерпретувати так: за останні 15 років соціально-економічна ідеологічна поляризація в українському суспільстві однозначно не посилилася і навіть імовірно незначно послабилася.

Подібні тенденції можна спостерегти й у динаміці ставлення до приватного підприємництва. Приватне підприєм-

Таблиця 2

**Динаміка відсотків відповідей на запитання
про ставлення до розвитку приватного підприємництва,
згоди особисто працювати у приватного підприємця
та довіри приватним підприємцям (%)**

Показники	1995	2000	2005	2010
	N= 1810	N= 1810	N= 1800	N= 1800
<i>Як Ви ставитесь до розвитку приватного підприємництва (бізнесу) в Україні?</i>				
Скоріше не схвалюю	32,8	22,5	18,8	19,9
Важко сказати, схвалюю чи не схвалюю	26,2	25,2	29,4	25,7
Скоріше схвалюю	41,0	52,3	51,8	54,5
<i>Чи згодні Ви особисто працювати у приватного підприємця?</i>				
Скоріше ні	34,1	31,2	48,7	41,4
Важко сказати	14,8	13,2	14,9	15,1
Скоріше так	51,1	55,6	36,5	43,5
<i>Який рівень Вашої довіри приватним підприємцям?</i>				
Скоріше не довіряю	52,9	46,3	41,0	41,3
Важко сказати, довіряю чи ні	33,7	37,0	42,7	42,8
Скоріше довіряю	13,3	16,7	16,3	16,0

ництво як чинник самоорганізації або державне адміністрування як чинник організації господарського життя суспільства є соціально-економічними ідеологічними альтернативами. Відтак у ставленні до приватного підприємництва теж проявляються ідеологічні уподобання опитаних (табл. 2).

Економічний спад другої половини 1990-х років мав би нагадати і вигідно підкреслити громадянам соціальні переваги адміністративно керованої соціалістичної економіки та спонукати їх із підозрою і несхваленням поставитися до стихійної регулятивної ролі приватної підприємницької ініціативи. Однак цей часовий проміжок характерний скороченням відсотків несхвального ставлення до приватного підприємництва, незгоди особисто працювати у приватного підприємця та недовіри приватним підприємцям. Водночас відповідно збільшилися відсотки схвального ставлення до приватного підприємництва, згоди осо-

бисто працювати у приватного підприємця та довіри приватним підприємцям. Імовірно, більшість опитаних пов'язували свої сподівання на поживавлення економічного життя не із реставрацією соціалізму, а з поглибленням ринкових перетворень.

Економічне зростання першої половини 2010-х років, яке мало б збільшити прихильність громадян до приватного підприємництва, не додало, однак, останньому привабливості з погляду опитаних. Водночас відсоток схильних до несхвалення у цьому випадку незначно скоротився, а відсоток неспроможних визначитися із власним ставленням – зріс. Значно зріс відсоток незгодних особисто працювати у приватного підприємця та відповідно скоротився відсоток згодних особисто працювати у нього. Попри незначне скорочення відсотка недовіри приватним підприємцям, відсоток довіри їм не зріс, а радше, навпаки, скоротився.

Економічний спад та фінансова криза другої половини 2010-х років відзначені незначним зростанням відсотків і прихильності, і неприхильності до приватного підприємництва (у межах статистичної похибки). Водночас відчутно скоротився відсоток незгодних та відповідно зріс відсоток згодних особисто працювати у приватного підприємця. Відсотки недовіри та довіри приватним підприємцям за вказаний період фактично стабілізувалися.

Загалом упродовж 1995–2010-х рр. ставлення до приватного підприємництва суттєво покращилося: у підсумку переважна більшість опитаних схвально налаштована стосовно цього атрибуту капіталізму. Назагал суттєво скоротився рівень недовіри та імовірно незначно зріс рівень довіри приватним підприємцям. Натомість суттєво зменшилася готовність особисто працювати у приватного підприємця. Отже, в ідеологічному сенсі громадяни стали більш прихильними до приватного підприємництва, однак в економіко-практичному сенсі така прихильність зменшилася.

За відсутності показників ідеологічних уподобань стосовно іншого інституційного атрибуту капіталізму – приватної власності – варто звернути увагу на показники ставлення до приватизації підприємств (*табл. 3*).

Таблиця 3

Динаміка відсотків відповідей на запитання про ставлення до приватизації крупних і малих підприємств (%)

Показники	1995	2000	2005	2010
	N=1810	N=1810	N=1800	N=1800
<i>Як Ви ставитесь до передачі у приватну власність (приватизації) великих підприємств?</i>				
Скоріше негативно	46,1	51,8	61,2	62,1
Важко сказати, негативно чи позитивно	32,1	30,3	25,4	24,8
Скоріше позитивно	21,8	17,9	13,4	13,1
<i>Як Ви ставитесь до передачі у приватну власність (приватизації) малих підприємств?</i>				
Скоріше негативно	19,1	18,8	23,5	28,5
Важко сказати, негативно чи позитивно	25,2	28,8	32,5	31,0
Скоріше позитивно	55,7	52,4	44,0	40,5

Ототожнення приватизації та приватної власності – не правомірне. Але в Україні за сучасних умов перша – головне джерело та передумова появи другої. Відтак можна припустити, що ставлення до приватизації може зумовлюватися ідеологічно і відбивати ідеологічні вподобання громадян. У будь-якому разі за 1995–2010-і рр. зріс відсоток негативно налаштованості та скоротився відсоток позитивно налаштованості стосовно приватизації великих і малих підприємств. Причому найбільшою мірою ці тенденції виявили себе не під час економічного спаду і кризи другої половини 1990-х та другої половини 2010-х років, а за умов економічного зростання першої половини 2010-х років.

Подібні тенденції наявні й у динаміці думок опитуваних із приводу легалізації можливості купівлі-продажу землі (табл. 4).

Зазначений показник – мірило думок опитуваних із приводу права розпорядження як складової права приватної власності на землю, яке має неабияку ідеологічну значущість. За 1995–2010-і рр. відсоток тих, хто вважає можливим дозвіл купівлі-продажу землі, загалом відчутно скоротився, причому найбільшою мірою під час економічного зростання першої половини 2010-х років. Натомість

Таблиця 4

**Динаміка відсотків відповідей на запитання
про можливість легалізації купівлі-продажу землі
та ставлення до її приватизації (%)**

Показники	1995	2000	2005	2010
	N= 1810	N= 1810	N= 1800	N= 1800
<i>Чи можна, на Вашу думку, дозволити купівлю-продаж землі?</i>				
Ні	45,2	48,0	56,5	57,3
Важко відповісти	18,5	19,7	18,7	17,0
Так	36,3	32,4	24,8	25,8
<i>Як Ви ставитесь до передачі у приватну власність (приватизації) землі?</i>				
Скоріше негативно	30,4	37,5	45,4	52,2
Важко сказати, негативно чи позитивно	20,8	22,9	26,7	23,5
Скоріше позитивно	48,9	39,7	27,9	24,3

упродовж економічного спаду другої половини 1990-х років таке скорочення було значно меншим, а за час економічного спаду та фінансової кризи другої половини 2010-х років зазначені відсотки не зазнали відчутних змін. Водночас відмінна тенденція наявна у динаміці ставлення до приватизації землі за 1995–2010-і рр.: упродовж усіх трьох виокремлених п'ятирічок незалежно від поточного стану економіки відсоток негативно налаштованих збільшувався, а відсоток позитивно налаштованих відповідно зменшувався.

Соціально-економічні ідеологічні уподобання громадян певною мірою також відбиває ступінь довіри громадян до Комуністичної партії та профспілок, покликаних практично втілювати цінності лівої ідеології (табл. 5).

За часів економічних негараздів другої половини 1990-х років відсоток довіри до Комуністичної партії зріс, а довіри до профспілок незначно зменшився (у межах статистичної похибки). Водночас відсоток недовіри в обох випадках теж незначно скоротився. На економічне піднесення першої половини 2010-х років припало зменшення одночасно відсотків довіри та недовіри до Комуністичної партії.

Таблиця 5

Динаміка відсотків відповідей на запитання про рівень особистої довіри Комуністичній партії та профспілкам (%)

Показники	1995	2000	2005	2010
	N= 1810	N= 1810	N= 1800	N= 1800
<i>Який рівень Вашої довіри Комуністичній партії?</i>				
Скоріше довіряю	12,3	17,0	12,4	11,9
Важко сказати, довіряю чи ні	25,6	23,8	30,8	27,5
Скоріше не довіряю	62,1	59,2	56,8	60,5
<i>Який рівень Вашої довіри профспілкам?</i>				
Скоріше довіряю	14,4	12,5	19,4	15,9
Важко сказати, довіряю чи ні	34,9	38,4	43,8	40,1
Скоріше не довіряю	50,7	49,1	36,7	43,5

Водночас відсоток довіри до профспілок зріс, а відповідний відсоток недовіри до них суттєво зменшився. Якщо збільшення відсотка невизначеності позицій опитаних стосовно Комуністичної партії тут можна витлумачити як очікуване зменшення її значущості для них за сприятливих економічних умов, то одночасне підвищення рівня довіри до профспілок – неочікуване з цього погляду. Адже захист інтересів найманих працівників як головна функція профспілок зазвичай більше актуалізується за умов економічного спаду та кризи. Натомість економічний спад другої половини 2010-х років збігся із збільшенням відсотка недовіри і до профспілок, і до Комуністичної партії.

Щоб вивчити динаміку соціально-економічної ідеологічної налаштованості громадянської спільноти України загалом, усі 10 показників моніторингу, наведені у *таблицях 1–5*, агреговано в єдиний узагальнений показник – усереднений сумарний індекс. Інтерпретація усього можливого спектру варіації значень індексу похідна від операціональної інтерпретації шкал десяти вихідних показників (*табл. 1–5*). При обчисленні цього індексу першій позиції шкали кожного показника присвоєно значення 1 бал, другій позиції – 2 бали, третій – 3. Сума значень у балах

Таблиця 6

Динаміка відсотків опитаних із переважною загальною лівою, правою або невизначеною ідеологічною налаштованістю (%)

Загальна соціально-економічна ідеологічна налаштованість опитаних	1995	2000	2005	2010
	<i>N=1720</i>	<i>N=1698</i>	<i>N=1692</i>	<i>N=1716</i>
Переважно “ліві”	38,3	38,3	48,8	46,0
Ті, що не визначилися	7,3	7,1	8,8	9,6
Переважно “праві”	54,4	54,7	42,4	44,3

за усіма цими десятима показниками усереднюється діленням на 10. Відтак значення усередненого сумарного індексу варіюють у межах від 1 до 3. При цьому ліва ідеологічна позиція фіксується за умови $1 < I < 2$, позиція ідеологічної невизначеності – за умови $I = 2$, а права ідеологічна позиція – за умови $2 < I < 3$, де I – значення усередненого сумарного індексу соціально-економічної ідеологічної налаштованості. Згідно з цими умовами виокремлено відсотки опитаних із переважною загальною лівою, правою або невизначеною ідеологічною налаштованістю (табл. 6).

Упродовж економічного спаду другої половини 1990-х років відсоток опитаних із переважною загальною лівою ідеологічною налаштованістю не змінився, відсоток тих, хто загалом ідеологічно не визначився, – незначно скоротився, відсоток опитаних із переважною загальною правою ідеологічною налаштованістю незначно зріс. При цьому переважно “праві” мали чисельну перевагу над двома іншими виокремленими категоріями. Під час економічного зростання першої половини 2010-х років суттєво зріс відсоток “лівих” опитаних, незначно зріс відсоток ідеологічно “невизначених” та суттєво зменшився відсоток “правих” опитаних. Уповільнення економічного розвитку та криза другої половини 2010-х років збіглися із незначним скороченням відсотка “лівих” опитаних та незначним зростанням відсотка “правих” опитаних.

Споріднені тенденції притаманні й динаміці середньої адитивного індексу соціально-економічної ідеологічної

Таблиця 7

**Динаміка середньої адитивного індексу
соціально-економічної ідеологічної налаштованості
у межах категорій опитаних із переважанням
певних ідеологічних уподобань (М)**

Загальна соціально- економічна ідеологічна налаштованості опитаних	1995	2000	2005	2010
	N=1720	N=1698	N=1692	N=1716
Переважно ліві	1.57	1.57	1.63	1.63
Невизначені	2.00	2.00	2.00	2.00
Переважно праві	2.46	2.46	2.35	2.35
Загалом за вибіркою	2.09	2.08	1.97	1.98

налаштованості у межах категорій опитаних із переважанням певних ідеологічних уподобань (табл. 7).

Мінливість середніх значень адитивного індексу соціально-економічної ідеологічної налаштованості у межах ідеологічних категорій опитаних можна інтерпретувати як своєрідну міру “посилення/послаблення” їхніх переконань. Загалом під час економічного спаду другої половини 1990-х та економічної стагнації і кризи другої половини 2010-х років ідеологічні переконання “лівих”, “невизначених” та “правих” не змінилися. Натомість під час економічного зростання першої половини 2010-х років і “ліві”, і “праві” відчутно “полівіли” в ідеологічному сенсі. Є підстави припустити, що й українське суспільство за 1995–2010 рр. загалом ідеологічно “полівіло”.

Загалом, за окремими винятками, більшість розглянутих тенденцій динаміки соціально-економічних ідеологічних уподобань свідчать, що: 1) роки економічних негараздів більше збігаються із поширенням правих (ринкових) поглядів в Україні; 2) роки відносного пожвавлення господарського життя та певного поліпшення добробуту більше збігаються із поширенням лівих (етатистських) поглядів. Імовірно, економічні труднощі більше спонукають громадян покладатися на себе, а не на обставини та соціальний загал.

Зміст

В.Ворона Клас, що виробляє матеріальне багатство нації	3
--	---

Розділ перший **Соціально-політичні та економічні** **тенденції суспільних перетворень**

О.Вишняк Довіра до політичних інститутів: поняття, показники та тенденції змін	24
О.Резнік Центральні інститути влади України крізь призму масових настроїв населення	40
І.Бекешкіна Політична диференціація і партійно-політична структура українського суспільства	48
О.Вишняк Дослідження та прогнозування виборів Президента України 2010 р.: проблеми та методичні висновки	61
О.Іващенко Пасивні виборці: нові прояви старих звичок?	82

Є.Головаха, Т.Телічко	
Європейський вибір України у дзеркалі громадської думки ..	90
О.Стегній	
Складові національної безпеки України: можливості соціологічного моніторингу	102
О.Белєнок	
Соціально-структурні чинники ставлення населення до ідеї приєднання України до союзу Росії й Білорусі	112
С.Макеєв	
Соціально-економічна стратифікація в Україні: неадекватні оцінки, хибні пріоритети	119
Д.Александров	
Структурні зміни в уявленнях про домінуючі соціальні групи українського суспільства	128
В.Матусевич	
Соціально-психологічні прояви соціальної стратифікації у регіональному вимірі	136

Розділ другий

Українські реалії в соціальних уявленнях населення

В.Резнік	
Динаміка соціально-економічних ідеологічних уподобань громадян України	146
Л.Амджадін	
Сприйняття економічної кризи в Україні: які соціальні групи є найбільш уразливими?	155
Т. Петрушина	
Сприйняття економічних інститутів громадянами України за умов глобальної кризи	165
К.Грищенко	
Реформи реальні чи віртуальні?	176

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІОЛОГІЇ

Наукове видання

УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО 1992–2010
Соціологічний моніторинг
(українською мовою)

За редакцією

доктора економічних наук **В.Ворони**,
доктора соціологічних наук **М.Шульги**

Відповідальний редактор *Н.Соболева*,
І.Мартинюк
Відповідальна за випуск *Т.Загороднюк*
Редактор *О.Кузьміна*
Комп'ютерна верстка *І.Данилюк*,
О.Соколова

Підписано до друку 8.12.2010 р. Формат 60x84/16. Папір офс. № 1.
Друк офсетний. Ум.др.арк. 40. Замов. № . Наклад 300.

Видруковано з оригінал-макету, виготовленого в комп'ютерному комплексі
Інституту соціології НАН України. 01021, Київ–21, вул. Шовковична, 12

Надруковано ТОВ “Фоліант”
04176, Київ–76, вул. Електриків, 26.
Свідоцтво Держкомінформу України (серія ДК № 149 від 16.08.2000 р.)